

ИНСОН КАПИТАЛИНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА ТАЪЛИМ ВА ТАРБИЯНИНГ АҲАМИЯТИ

Сапарбаева Дилфуза Бахтияровна
Бизнес ва Тадбиркорлар Олий мактаби

Аннотация. Мақола инсон капиталини ривожлантиришда таълим ва тарбиянинг аҳамиятига бағишланган бўлиб, тадқиқот доирасида иқтисодчи олимларнинг адабиётлари ўрганилган. Таълим ва тарбиянинг иш ҳақи фарқлари, бандлик истикболлари ва даромадлар тенгсизлигига таъсири таъқиқ қилиниб, якунида хулоса шакллантирилган.

Калит сўзлар: капитал, ижтимоий ҳаракатчанлик, инсон капитали, таълим, тарбия, даромад

ЗНАЧЕНИЕ ОБРАЗОВАНИЯ И ВОСПИТАНИЯ В РАЗВИТИИ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА

Сапарбаева Дильфуза Бахтияровна
Высшая школа бизнеса и предпринимателей

Аннотация. Статья посвящена значению образования и воспитания в развитии человеческого капитала, в рамках исследования изучена литература экономистов. Влияние образования и профессиональной подготовки на разницу в заработной плате, перспективы трудоустройства и неравенство доходов исследуется, и в конце делаются выводы.

Ключевые слова: капитал, социальная мобильность, человеческий капитал, образование, воспитание, доходы.

THE IMPORTANCE OF EDUCATION AND UPBRINGING IN THE DEVELOPMENT OF HUMAN CAPITAL

Saparbaeva Dilfuza Bakhtiyarovna
Higher School of Business and Entrepreneurs

Abstract. The article is devoted to the importance of education and upbringing in the development of human capital, and the literature of economists was studied as part of the research. The impact of education and training on wage differentials, employment prospects, and income inequality is explored, and conclusions are drawn at the end.

Key words: capital, social mobility, human capital, education, upbringing, income

Кириш.

Шахсларнинг билимлари, кўникмалари, қобилиятлари ва фазилатларини ўз ичига олган номоддий бойлик бўлган инсон капитали иқтисодий ўсиш, ижтимоий тараққиёт ва индивидуал фаровонликнинг ҳал қилувчи омили сифатида кенг эътироф этилган. Инсон капиталини шакллантириш мураккаб жараён бўлиб, турли омиллар таъсир кўрсатади, улар орасида таълим ва тарбия асосий ҳал қилувчи омиллар сифатида ажралиб туради.

Инсон капитали когнитив қобилиятларни, техник кўникмаларни, ижтимоий компетенцияларни ва шахсий хусусиятларни ўз ичига олган шахсларда мужассамланган инсон қобилиятлари ва потенциалларининг йиғиндисини ифодалайди. Жисмоний капитал ёки табиий ресурслардан фарқли ўлароқ, инсон капитали ўзининг динамик табиати ва вақт ўтиши билан ўсиш ва такомиллаштириш қобилияти билан тавсифланади. Иқтисодиётлар билимга асосланган парадигмаларга ўтаётган сари инновациялар, самарадорлик ва рақобатбардошликни оширишда инсон капиталининг аҳамияти тобора яққол намоён бўлмоқда.

Адабиётлар таҳлили.

Таълим инсон капиталини шакллантиришда ҳал қилувчи роль ўйнайди, бу ҳам индивидуал самарадорликка, ҳам кенгроқ иқтисодий ўсишга таъсир қилади. Таълим инсон капиталига сармоя сифатида қаралади, бу инсоннинг самарадорлиги ва иқтисодиёт учун қийматини оширади. Ушбу инвестициялар билимли ва малакали ишчи кучи захирасига ҳисса қўшиш орқали миллий даромадни оширади (Т.Schultz, 1960).

Риадинска (2022) фикрича таълим тизимининг инсон капиталини шакллантиришдаги ўрни мамлакатнинг рақобатбардошлиги ва иқтисодий ўсиши учун ҳал қилувчи аҳамиятга эга. Таълимнинг юқори даражалари жисмоний шахсларнинг юқори даромадлари ва давлатлар учун кўпроқ иқтисодий натижалар билан боғлиқ.

В.Martin ва бошқалар (2013): Тадбиркорликка хос бўлган таълим ва ўқитиш тадбиркорлик билан боғлиқ инсон капиталини шакллантиришга сезиларли ҳисса қўшади, гарчи самарадорлик ЭЕТ дастурлари йўналишига қараб ўзгаради.

Муаммоли таълим ва интерфаол ўқитиш усуллари каби замонавий таълим стратегиялари танқидий фикрлаш ва муаммоларни ҳал қилиш кўникмаларини ривожлантириш орқали ўқувчиларнинг инсон капиталини шакллантиришда муҳим роль ўйнайди (E.Belokurova, 2019). Таълим асосан инсон капиталига сармоя бўлиб, одамларни янада самарали ва инновацион қилиш орқали шахсий ва жамият фаровонлигига кенг кўламли таъсир кўрсатади.

Таҳлил ва натижалар.

Таълим инсон капиталини тўплаш ва оширишнинг асосий механизми бўлиб, шахсларга шахсий ва касбий муваффақият учун зарур бўлган билим, кўникма ва малакаларни беради. Эрта болалик давридаги таълимдан тортиб то олий ўқув юртларигача бўлган расмий таълим тизимлари саводхонлик, ҳисоб-китоблар, танқидий фикрлаш ва турли соҳаларга мослаштирилган ихтисослаштирилган тажрибаларни беришда марказий роль ўйнайди. Шунингдек, таълим ижтимоийлашувни осонлаштиради, фуқаролик фаоллигини ривожлантиради ва инсонлар ва жамиятларнинг яхлит ривожланишига ҳисса қўшиб, умрбод таълим олишга ёрдам беради.

Расмий таълим муассасалари инсон капиталини шакллантиришда ҳал қилувчи роль ўйнасада, тарбия ва эрта болалик тажрибаси шахснинг ривожланиш траекторияларига чуқур ва доимий таъсир кўрсатади. Оила, ижтимоийлашувнинг асосий агенти сифатида, келажақда ўрганиш ва мослашиш учун пойдевор қўядиган қадриятлар, муносабатлар ва хатти-ҳаракатларни шакллантиради. Озиқланиш, соғлиқни сақлаш ва когнитив рағбатлантиришдан фойдаланиш имконияти билан ажралиб турадиган эрта болалик муҳити мия ривожланишига, тилни ўзлаштиришга ва ижтимоий-эмоционал кўникмаларга сезиларли таъсир кўрсатади, таълим олиш ва ҳаёт натижаларига узок муддатли таъсир кўрсатади.

Таълим ва тарбия бир-бири билан чамбарчас боғлиқ бўлиб, уларнинг ҳар бири инсон капитали натижаларини шакллантиришда бир-бирига ўзаро таъсир кўрсатади. Ота-оналар иштироки, ижтимоий-иқтисодий барқарорлик ва таълимга интилишлари билан ажралиб турадиган қўллаб-қувватловчи оила муҳити ўрганиш ва шахсий ўсиш учун қулай муҳит яратади. Аксинча, шахслар томонидан олинган таълим сифати тарбиянинг таъсирини кучайтириши ёки юмшатиши, академик ютуқларга, ижтимоий-иқтисодий ҳаракатчанликка ва афзалликларнинг авлодларга ўтишига таъсир қилиши мумкин.

Дарҳақиқат, таълим инсон капиталини тўплашда, индивидуал ривожланиш ва жамият тараққиётида асосий роль ўйнайди. Таълим даражасининг юқорилиги доимий равишда турли ижобий натижалар, жумладан, кенгайтирилган иқтисодий имкониятлар, ижтимоий ҳаракатчанликни ошириш ва фаровонликни ошириш билан боғлиқ. Хусусан:

1. Иқтисодий имкониятлар. Таълим одамларни кенг кўламли иш имкониятларидан фойдаланиш учун зарур бўлган билим, кўникма ва малакалар билан таъминлайди. Юқори даражадаги таълим даражаси меҳнат бозорида иштирок этиш ва юқори даромад олиш салоҳияти билан боғлиқ. Илғор даража ёки ихтисослаштирилган таълимга эга бўлган шахслар кўпинча юқори маош оладилар ва кўпроқ даромадли мартаба йўлларига киришади. Шу билан бирга, таълим инновациялар, тадбиркорлик ва самарадорлик ўсишига ёрдам беради, иқтисодий рақобатбардошлик ва барқарор ривожланишга ёрдам беради.

2. Ижтимоий ҳаракатчанлик. Таълим ижтимоий ҳаракатчанлик учун кучли восита бўлиб хизмат қилади, бу одамларга ижтимоий-иқтисодий тўсиқларни енгиб ўтишга ва юқорига қараб ҳаракатланишга эришишга имкон беради. Сифатли таълим олиш имконияти кам таъминланган шахсларга юқори маошли ишларга киришиш ва турмуш даражасини яхшилаш учун зарур бўлган кўникма ва малакаларга эга бўлиш имконини беради. Таълим даражаси ижтимоий мавқе ва авлодлар ўртасидаги ҳаракатчанликнинг асосий ҳал қилувчи омили бўлиб хизмат қилади, таълим ютуқлари кўпинча ўзи ва авлодлари учун келажак имкониятларини шакллантиради. Таълимдан тенг фойдаланиш ва ривожланиш имкониятларини таъминлаш орқали жамиятлар ижтимоий ҳамжиҳатликни рағбатлантириши ва тенгсизликларни камайтириши мумкин.

3. Саломатлик. Таълим шахсий имкониятларни ошириш, шахсий ҳаётга эришиш имкониятларини кенгайтириш ва соғлом турмуш тарзини шакллантириш орқали умумий фаровонликка ҳисса қўшади. Ўқимишли одамлар ўзларининг соғлиғи, молияси ва муносабатлари бўйича онгли қарорлар қабул қилишлари эҳтимоли кўпроқ, бу жисмоний ва руҳий саломатлик, молиявий хавфсизлик ва ижтимоий боғлиқлик нуктаи назаридан яхши натижаларга олиб келади. Шунингдек, таълим юқори даражадаги фуқаролик фаоллиги, сиёсий иштирок ва жамоатчилик иштироки билан боғлиқ бўлиб, ижтимоий бирдамлик ва жамоа фаровонлигига ҳисса қўшади.

Умуман олганда, таълим инсон капитали ривожланишининг асоси бўлиб хизмат қилади, бу одамларга иқтисодий фаровонлик, ижтимоий ҳаракатчанлик ва шахсий ҳаётга эришиш йўлларини таклиф қилади. Таълимга сармоя киритиш ва умрбод таълим имкониятларини рағбатлантириш орқали жамиятлар ўзларининг инсон капиталининг тўлиқ салоҳиятини очиб, инклюзив ўсиш ва барқарор ривожланишни таъминлайди.

Меҳнат бозорининг натижалари одамлар оладиган таълим ва тарбия сифати ва даражаси билан чуқур боғлиқдир. Таълим ва тарбия иш ҳақи фарқлари, бандлик истиқболлари ва даромадлар тенгсизлигига қандай таъсир қилишини куйидаги 1-жадвалда кўриб чиқамиз:

1-жадвал

Таълим ва тарбиянинг иш ҳақи фарқлари, бандлик истиқболлари ва даромадлар тенгсизлигига таъсири¹

Иш ҳақи фарқлари

Таълим даражаси	Эмпирик далиллар таълим даражаси ва иш ҳақи ўртасидаги ижобий боғлиқликни доимий равишда кўрсатади. Юқори даражадаги маълумотга эга бўлган шахслар ўзларининг махсус кўникмалари, билимлари ва ўзгарувчан иш талабларига мослаша олиш қобилияти туфайли юқори иш ҳақига эга бўлишади. Таълим-иш ҳақи муқофоти сифатида танилган ушбу ҳодиса таълимга сармоя киритишнинг иқтисодий аҳамиятини таъкидлайди.
Таълим соҳаси	Иш ҳақи фарқлари турли таълим соҳаларида ҳам мавжуд. Илғор техник ёки ихтисослаштирилган кўникмаларни талаб қиладиган касблар кўпинча малака талаблари паст бўлган соҳаларга нисбатан юқори иш ҳақи таклиф қилади. Шундай қилиб, таълим танлови ва малака ихтисослиги иш ҳақи фарқларини аниқлашда ҳал қилувчи роль ўйнайди.
Тарбия омиллари	Ижтимоий-иқтисодий келиб чиқиши, ота-онанинг маълумоти ва оила қўллаб-қувватлаши таълим даражаси ва малакасининг ривожланишига таъсир кўрсатиш орқали билвосита иш ҳақи фарқларига таъсир қилиши мумкин. Бадавлат оилалар фарзандлари балоғат ёшида юқори даромад олиш потенциалига ҳисса қўшадиган яхшироқ таълим ресурслари ва имкониятларидан фойдаланишлари мумкин.

Ишга жойлашиш истиқболлари

¹ Муаллиф ишланмаси

Таълим сифати Таълим ва таълим сифати одамларнинг иш билан таъминланиши ва иш имкониятларига сезиларли даражада таъсир қилади. Иш берувчилар кўпинча юқори сифатли таълим орқали ривожлантириладиган тегишли кўникмалар, амалий билим ва танқидий фикрлаш қобилиятига эга номзодларни қидиради.

Касбий таълим Касбий ва техник таълим дастурлари одамларни саноатга оид кўникмалар ва сертификатлар билан таъминлайди, уларнинг соғлиқни сақлаш, технология ва малакали касблар каби соҳаларда ишга жойлашишини оширади.

Тарбиявий таъсирлар Эрта болалик тажрибаси ва ота-оналарнинг иштироки иш берувчилар томонидан кадрланадиган шахсларнинг иш одоб-ахлоқини, мулоқот қобилиятларини ва ижтимоий компетенциясини шакллантириши мумкин. Бундан ташқари, тарбия жараёнида турли хил таълим тажрибаларига таъсир қилиш мослашувчанлик ва чидамлилиқни, динамик иш муҳитида талаб қилинадиган фазилатларни ривожлантириши мумкин

Даромадлар тенгсизлиги

Таълим даражаси Даромадлар тенгсизлиги кўпинча таълим даражасидаги номуносивликни акс эттиради. Таълим даражаси паст бўлган шахслар паст маошли, беқарор ишларни бажариш эҳтимоли кўпроқ бўлиб, авлодлар ўртасидаги даромад тенгсизлигини давом эттиради.

Таълим олиш имконияти Қашшоқлик, камситиш ва таълим ресурсларининг этарли эмаслиги каби ижтимоий-иқтисодий тўсиқлар сифатли таълим олиш имкониятига тўсқинлик қилиши ва даромадлар тенгсизлигини кучайтириши мумкин. Таълимдаги номуносивликни камайтириш ва таълим олиш имкониятини кенгайтиришга қаратилган сиёсат даромадлар тенгсизлигини юмшатишга ёрдам беради.

Тарбия ва ижтимоий ҳаракатчанлик тарбия шахсларнинг ижтимоий-иқтисодий мавқеини ва юқорига кўтарилиш имкониятларини аниқлашда ҳал қилувчи роль ўйнайди. Ижтимоий-иқтисодий аҳволга тушиб қолган болалар таълим олиш ва мартаба кўтарилиш имкониятини чеклайдиган тизимли тўсиқларга дуч келиши мумкин, бу эса авлодлар ўртасидаги даромад тенгсизлигига ёрдам беради.

Юқоридаги жадвалга асосланадиган бўлсак, иш ҳақи фарқларини бартараф этиш, бандлик истиқболларини яхшилаш ва даромадлар тенгсизлигини камайтириш таълим имкониятларини кенгайтириш, малака ошириш ва инклюзив иқтисодий сиёсатни яратиш бўйича биргаликдаги саъй-ҳаракатларни талаб қилади. Таълимга сармоя киритиш ва қўллаб-қувватловчи тарбия муҳитини яратиш орқали жамиятлар одамларга ўз салоҳиятларини тўлиқ рўёбга чиқаришлари ва янада адолатли ва фаровон меҳнат бозорларига ҳисса қўшишлари мумкин.

Инсон капиталини ривожлантириш ва меҳнат бозоридаги муаммоларни ҳал қилиш учун таълим ва тарбияни яхшилашга қаратилган сиёсат тадбирлари ва тавсиялар комплекс ёндашувни ўз ичига олиши керак. Мазкур комплекс ёндашув қуйидагича бўлади:

- ✚ барча болаларнинг билим олиши учун мустаҳкам пойдеворга эга бўлишини таъминлаш учун юқори сифатли эрта болалик таълим дастурлари, жумладан, мактабгача таълим ва болалар парвариши хизматларидан универсал фойдаланишни таъминлаш;

- ✚ таълимнинг барча даражаларида танқидий фикрлаш, муаммоларни ҳал қилиш ва рақамли саводхонлик кўникмаларини ривожлантиришга урғу бериб, ўқув дастурлари стандартларини ривожланаётган меҳнат бозори талабларига мувофиқлаштириш;

✚ ўқитувчиларни самарали таълим бериш ва талабаларнинг таълим натижаларини қўллаб-қувватлаш учун зарур бўлган педагогик кўникмалар ва фан билимлари билан жиҳозлаш учун ўқитувчиларни тайёрлаш ва малакасини ошириш ташаббусларини кучайтириш;

✚ таълим муассасалари, иш берувчилар ва жамоат ташкилотлари ўртасидаги ҳамкорликни ривожлантирувчи саноат эҳтиёжлари ва технологик ютуқларга жавоб берадиган доимий малака ошириш ва қайта малака ошириш ташаббусларига кўмаклашиш;

✚ кам таъминланган оилалар, ногиронлиги бўлган шахслар каби аҳолининг заиф қатламларини таълим ресурслари ва хизматларидан фойдаланишда қўллаб-қувватлаш учун мақсадли тадбирларни амалга ошириш;

✚ таълим йўлидаги молиявий тўсиқларни юмшатиш ва барча шахсларга олий маълумот олиш ва малака ошириш учун тенг имкониятларни таъминлаш учун молиявий ёрдам дастурлари, стипендиялар ва ўқишга ёрдам бериш ташаббусларидан фойдаланиш имкониятини кенгайтириш;

✚ бизнес инкубаторлар, устозлик дастурлари ва интилувчан тадбиркорлар учун капиталдан фойдаланиш каби ташаббуслар орқали тадбиркорлик ва инновацияларни рағбатлантириш, ижодкорлик маданияти ва иқтисодий динамизмни ривожлантириш;

✚ Инсон капиталини ривожлантиришга кўмаклашишда таълим ва тарбия сиёсати самарадорлигини мониторинг қилиш ва баҳолаш механизмларини, шу жумладан натижаларга асосланган баҳолаш, бўйлама тадқиқотлар ва манфаатдор томонлардан фикр алмашиш механизмларини яратиш.

Ушбу тавсияларни амалга ошириш орқали инсон капиталини ривожлантириш, меҳнат бозори натижаларини яхшилаш ва инклюзив иқтисодий ўсишни рағбатлантириш учун қулай муҳит яратиши мумкин. Бу саъй-ҳаракатлар одамлар барқарор ривожланишга ҳисса қўшиш ва ривожланиш имкониятига эга бўлган барқарор ва адолатли жамиятларни куриш учун жуда муҳимдир.

Хулоса

Хулоса қилиб айтадиган бўлсак, инсон капиталини шакллантиришда таълим ва тарбиянинг аҳамиятини ортиқча баҳолаб бўлмайди. Турли назарий асослар ва эмпирик далиллар объективи орқали маълум бўлдики, таълим ва қўллаб-қувватловчи тарбия муҳитига инвестициялар меҳнат бозори натижалари, даромадлар тенглиги ва ижтимоий фаровонлик нуқтаи назаридан сезиларли дивидендлар беради. Иш ҳақи фарқларини қисқартиришдан тортиб, бандлик истикболларини кенгайтириш ва авлодлар ўртасидаги қашшоқликни камайтиришгача, таълим ва тарбия кўп жиҳатдан ижобий ўзгаришлар учун катализатор бўлиб хизмат қилади.

Шунингдек, ушбу тадқиқот инсон капиталини ривожлантиришга яхлит ёндашувни қабул қилиш муҳимлигини таъкидлади, у эрта болалик давридаги аралашувлар, кенг қамровли таълим ислохотлари, умрбод таълим ташаббуслари ва мақсадли ижтимоий таъминот сиёсатини ўз ичига олади. Таълим олиш йўлидаги тизимли тўсиқларни бартараф этиш ва барча шахслар учун тенг имкониятларни тарғиб қилиш орқали сиёсатчилар янада инклюзив ва фаровон жамиятни яратиши мумкин, бунда ҳар бир киши гуллаб-яшнаши ва мазмунли ҳисса қўшиши мумкин.

21-аср глобал иқтисодининг мураккабликларини кузатар эканмиз, инсон капиталига сармоя киритиш барқарор ривожланиш ва жамият барқарорлиги учун стратегик императив сифатида намоён бўлади. Таълим ва тарбияни инсоният тараққиётининг асосий таянчлари сифатида биринчи ўринга қўйиш орқали биз шахсларнинг тўлиқ салоҳиятини очиб беришимиз, жамиятларни кучайтиришимиз ва келажак авлодлар учун порлоқ келажак куришимиз мумкин.

Аслини олганда, инсон капиталини максимал даражада ошириш йўлидаги ҳаракат шунчаки сиёсий муаммо эмас, балки жамоавий ҳаракатлар, инновациялар ва тенглик ва ижтимоий адолатга содиқликни талаб қиладиган маънавий мажбуриятдир. Шунинг учун, таълим – умид чироғи, тарбия – куч-қувват манбаи, ҳар бир шахс равнақ топиш ва тараққий этиш имкониятига эга бўлган дунёни яратиш қарорида собит бўлайлик.

Адабиётлар:

Belokurova, E., Pankina, I., & Pilipenko, T. (2019). Innovative methods of human capital formation during bachelors academic training. Proceedings of the International Scientific-Practical Conference “Business Cooperation as a Resource of Sustainable Economic Development and Investment Attraction” (ISPCBC 2019). <https://doi.org/10.2991/ISPCBC-19.2019.109>.

Martin, B., McNally, J., & Kay, M. (2013). Examining the formation of human capital in entrepreneurship: A meta-analysis of entrepreneurship education outcomes. *Journal of Business Venturing*, 28, 211-224. <https://doi.org/10.1016/J.JBUSVENT.2012.03.002>.

Riadyńska, I. (2022). Education as a Factor in the Formation of Human Capital and Economic Growth. *Business Inform.* <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2022-3-33-37>.

Schultz, T. (1960). Capital Formation by Education. *Journal of Political Economy*, 68, 571 - 583. <https://doi.org/10.1086/258393>.